

АГРАРЕН УНИВЕРСИТЕТ ПЛОВДИВ
ИКОНОМИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

АВНИ ИЛМИ ГАШИ

СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ НА АГРАРНИТЕ ПОЛИТИКИ
НА БЪЛГАРИЯ И КОСОВО

Автореферат

Дисертация за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по научна специалност „Организация и управление на производството

Научен ръководител
Доц. д-р Теодор Радев

Пловдив
2020

Докторската дисертация се състои от 124 страници, 29 фигури. Използвани са 109 литературни източника.

Дисертационната работа се обсъжда и изпраща на защита от катедра „Мениджмънт и маркетинг” в Аграрен университет - Пловдив.

Защитата на дисертацията ще се проведе на година
..час в зала на Аграрен университет Пловдив.

Всички материали са на разположение на заинтересованите от библиотеката на АС - Пловдив.

ОБЩО ОПИСАНИЕ НА РАБОТАТА

Развитието на българското и косовското селско стопанство се характеризира с много сходни черти. И в двете страни се провежда насилствена колективизация, прави се неуспешен опит за централно планово управление на отрасъла, икономиките и търговията се интегрират тясно с тези на Съветския съюз и държавите от Съвета за икономическа взаимопомощ. Всичко това не дава възможност да се използват благоприятните природно-климатически условия за развитие на селското стопанство на тези малки за европейски страни. Те навлизат в период на дълбока социално-икономическа и технологическа криза през осемдесетте години на миналият век .

Двете страни започват радикални реформи на преход към пазарна икономика – политика на трансформация и европейска интеграция след 1989г. Предприема се повсеместна приватизация и либерализация на стопанската дейност, модернизирани на системата за обществено регулиране, подкрепа на отраслите и адаптиране на страните към новия световен икономически ред. В резултат на тези политики се осъществява безпрецедентна трансформация на селското стопанство на двете страни.

България преминава през мъчителен, но успешен преход на фундаментална трансформация, който завършва с пълна интеграция в Европейския съюз и адаптиране на общите (аграрна, регионална и т.н.) политики на съюза. Косово е най-младата европейска държава, която преобразува икономика си, като я превръща в една от най-динамично развиващите в региона на Балканите и аграрната ѝ политика е насочена към стимулиране на местното производство и задоволяване на националното търсене на храни.

„Българският” и „Косовският” модел на преобразуване на селското стопанство имат и редица специфики свързани с обхвата на реформите, начина на тяхното провеждане, социално-икономическите резултати от изпълнението на политиките, проблемите и предизвикателствата пред двете страни на съвременния етап.

Разработка е опит за задълбочен сравнителен анализ на аграрните политики на България и Косово. Първо се прави анализ на развитието на селскостопанското производство в двете страни. Анализират се политиките на поземлената реформа, реструктурирането на земеделските стопанства, държавната подкрепа, регулирането на селското стопанство, политиките свързани с търговския режим и международната търговия с аграрни продукти. Накрая се прави оценка на възможностите за подобряване на конкурентоспособността на селското стопанство на двете страни.

Аграрния сектор притежава специфични черти, които го различават от другите икономически сектори. Този сектор често е единствената алтернатива за препитание в селските райони на страните. Сектора, произвежда стоки и услуги, които са част от продоволствието, самото производство оказва пряко въздействие върху околната среда, както и тя върху него. Земеделието е един от основните източници на парникови газове, на заетост и доходи за населението както и производство пряко повлияно от природата. Всички тези характеристики на сектора, определят неговото стратегическо значение за развитието на регионалната и националната икономика в държавата. Устойчивото развитие на земеделието изисква активна и систематична политика на развитие, която да съчетава принципите на икономическата ефективност с екологосъобразността и социалната отговорност при функционирането на отрасъла.

В Косово, земеделието има традиционно значение за развитието на местната икономика. След войната, правителството се стреми да развива този сектор, осъзнавайки неговата важна роля. Чрез помощта на Световната банка (СБ), Косово разработва и следва инвестиционна политика за развитие на аграрния сектор. В условията на водене на преговори за присъединяване на държавата към ЕС, правителството на Косово понастоящем е подписало споразумение с ЕС за

стабилизиране и асоцииране в рамките на преговорите, държавата се стреми да хармонизира своята аграрна политика с тази на останалите държави-членки на ЕС. България е страна, която е извървяла този път и може да бъде пример за трансфер на знание в областта на аграрната политика на Косово в контекста на сегашните условия, в която се намира страната. Всички тези аргументи, защитават тезата, че настоящото дисертационно изследване има актуален характер както в теоретичен така и в приложен аспект.

Цел на изследването:

Да се анализират в сравнителен план аграрните политики на Република Косово и Република България и да се трансферират, и да се предложат подходи за подобряване на политиката за развитие на земеделието на Република Косово.

Етапи на изследването:

- Концептуално разясняване същността на аграрната политика като инструмент за развитие на аграрния сектор;
- Литературен преглед на подходите, политиките и мерките за насърчаване на аграрния сектор като важен сектор за националната икономика на Република Косово и Република България;
- Адаптиране на методика за изследване, анализ и оценка на аграрната политика на Република Косово и Република България;
- Събиране, структуриране и синтез на емпирична информация относно влиянието на аграрната политика на Република Косово и Република България върху аграрния сектор на двете държави;
- Набелязване на посоките за адаптиране на аграрната политика на Република Косово, чрез трансфер на добри политики от страна на Република България.

I. СЪЩНОСТ НА АГРАРНАТА ПОЛИТИКА

Фермерска политика - Политика на индустриализация на земеделието

Земеделието е най-старият отрасъл на икономиката, но в него сравнително бавно се внедряват промишлени методи и технологии. Това е свързано с голямата зависимост на селскостопанското производство от биологичните и почвено-климатичните условия и фактори.

Главно по тези причини преходът към машинен стадий на производство в селското стопанство започва много по-късно от промишлеността. Дори и сега, когато в машиностроителни и други промишлени предприятия намират масово приложение т.нар. “безлюдни технологии”, редица агротехнически мероприятия при отглеждането на селскостопански култури и животни все още се извършват ръчно.

Началото на индустриализацията в селското стопанство се поставя през втората половина на XIX в., когато сравнително бързо развитие получава машинната индустрия. Нейното повсеместно осъществяване обаче започва едва през 30-те години на XX в. в САЩ, Канада и Англия. В повечето европейски страни този процес се разгръща по-късно (през 50-те години), което се обяснява с недостатъчното развитие на тяхната промишленост, преобладаващото дребно земеделие, наличието на докапиталистически форми на собственост и стопанисване на земята.

Индустриализацията на селското стопанство се осъществява в редица **насоки**: електрификация, механизация и автоматизация на производствените процеси; използване на комбинирани фуражи, минерални торове, химически и биологически средства за защита на растенията; развитие на селекцията и племенното дело; строителство на мелиоративни системи, силози, плодохранилища и други обекти.

В процеса на поставяне на земеделието на промишлена основа се обособяват **нови отрасли**: селскостопанско и биотехнологично машиностроене, агрохимическа, фуражна и хранително-вкусова промишленост.

Напоследък все по-широко приложение намират **ресурсоикономичните технологии** и преди всичко тези със сравнително малък разход на енергия. Полагат се усилия за постоянно увеличаване на селскостопанското производство и подобряване на качеството на продукцията чрез рационално използване на почвата, слънчевата енергия, физиологичния потенциал на растенията и животните, охраната на природната среда.

Индустриализацията на селското стопанство се осъществява и чрез **повишаване на образованието на селскостопанските кадри**. Така през 1964 г. в САЩ само една трета от фермерите имат средно образование, а към края на века делът на фермерите среднисти превишава три четвърти.

С развитието на индустриализацията на селскостопанското производство постоянно се повишава неговата интензификация и ефективност, все повече се подобрява качеството на произвежданата продукция. Обикновено **интензификацията на земеделското производство** се определя като постоянно усъвършенстване и концентрация на използваните оръдия и предмети на труда върху една и съща земяна площ с цел увеличаване на добивите от селскостопанските култури и на продуктивността на животните.

В началния етап на интензификацията на селското стопанство се извършват сравнително големи материални разходи за получаване на единица селскостопанска продукция. Създава се впечатление, че съществува “**закон за намаляващо плодородие на почвата**”, като се отчита обстоятелството, че всяко допълнително влагане на труд и капитал в земята не се съпровожда с адекватно нарастване на добива

на земеделския продукт. Понякога този добив намалява относително. Практиката показва, че посоченият “закон” може да има относително и условно действие само през периоди, когато не се извършват качествени подобрения в прилаганата селскостопанска техника.

Все по-пълно проявление намира законът за **концентрацията на производството** (съсредоточаването му във все по-големи предприятия и увеличаването на обема на произвежданата продукция). Разгръщат се и процесите на централизация на съществуващите капитали и постепенното им сливане в едно цяло.

Индустриализацията на земеделието ускорява развитието на организационните форми на труд – **разделение и кооперация на труда**. На основата на разделението на труда се установяват и развиват преки технологични, икономически и организационни връзки между производители, предприятия и отрасли на производството, все повече се обединяват наличните работници и специалисти, разширява се полето на прилагане на колективен, комбиниран и обществен труд.

Индустриалното преустройство на селското стопанство засилва обществения характер на труда, все повече обобществява селскостопанското производство. Този дълбок и всеобхватен процес се проявява главно под формата на:

- засилване на миграцията и подвижността на селското население;
- разширяване на вътрешния и външния пазар на селскостопански стоки;
- отделяне на домашната промишленост (хлебна, млечна, консервна, тъкачна) и формиране на самостоятелни промишлени отрасли;
- синтез на селското стопанство с промишлеността.

Предимства на едрите земеделски стопанства

Доказано е, че с развитието на производителните сили и главно на техниката нарастват **предимствата на едрите земеделски стопанства**. Във всяко стопанство се осъществява общ, т.е. непосредствено обобществен труд и концентрация на земята. Прилагат се машини, химически препарати, минерални торове и т.н., което води до увеличаване на обема на производството. Постепенно тези предимства на едрите земеделски стопанства се превръщат в закон на стоковото производство.

Този закон може да действа само в условията на стоковото стопанство и свойствената му конкуренция между стокопроизводителите. Невъзможно е прилагането му към стопанства, които още не са въввлечени в стоковото производство и не са подчинени на пазара. Не бива обаче да се гледа едностранчиво на формите на концентрация на селскостопанското производство. Законът за икономическото превъзходство на едрото земеделие над дребното има определени граници и действа различно в отделните подотрасли и видове производства. Формите на неговото проявление се изменят с развитието на интензивните фактори на селскостопанското производство и усъвършенстването на обществената организация на труда.

При съвременни условия размерът на земеделското стопанство се определя по следните **критерии**:

- количество на обработваемата земя;
- обем на основните фондове;
- брой на заетите в производството;
- равнище на специализация и кооперация на производството;
- количество и качество на произвежданата продукция.

Едрите земеделски стопанства заемат сравнително малък относителен дял в общия брой на американските и западноевропейските ферми, но осигуряват значителна част от произвежданата продукция.

Първо. В едрите стопанства, разполагащи с големи масиви земя, може да се използват снабдени с електронни системи мощни високопроизводителни трактори, комбайни и други машини, включително и самолети. С тях всяко агротехническо мероприятие би могло да се извърши качествено и в подходящо време. Правят се значителни икономии на жив труд, горива, семена и други материали. Почти не се допускат загуби при прибиране и съхраняване на реколтата.

Второ. В едрите земеделски стопанства може да се акумулират сравнително повече финансови ресурси. Това позволява да се подготвят и привличат на работа квалифицирани специалисти, постепенно да се внедряват ефективни промишлени технологии и да се затвори цикълът на производство, преработка и пласмент на земеделски продукти.

Трето. В едрите земеделски стопанства може да се изградят и поддържат модерни хладилни складове и зърнохранилища. Получаваната продукция може да се съхранява целогодишно и да се продава през сезоните, когато цените са най-високи.

Четвърто. В едрите земеделски стопанства се получава сравнително по-висока средна печалба. В тях се постигат и значително по-добри икономически резултати.

Според направени в Германия проучвания разходите за поддържане на помещенията и работната сила на стопанствата, които имат по 100 млечни крави, са с 47 % по-ниски от тези, притежаващи по 20 крави. Съвместното съществуване на големи и малки ферми в Германия показва, че икономическите резултати не зависят единствено от размера на фермите. Жизнеспособността и конкурентоспособността на фермите се определя преди всичко от възможностите им да отговарят на нуждите на пазара, на изискванията за опазване на околната среда и на производството на екологично чисти земеделски продукти.

Пето. Собствениците или арендаторите на едри земеделски стопанства имат сравнително висок жизнен стандарт. В техните стопанства се откриват по-големи възможности за внедряване на съвременни постижения на научно-техническия прогрес и за намаляване до минимум на ръчния труд.

Превъзходството на едрото земеделие се проявява и при търговията между страните – членки на ЕС, със селскостопански стоки. В рамките на Общността най-конкурентоспособна е продукцията на едрите ферми във Франция, Дания и Холандия. С тях все още не могат да се конкурират сравнително дребните земеделски стопанства на Германия, въпреки че са оборудвани със съвременна техника. Това се дължи преди всичко на обстоятелството, че в дребните стопанства тази техника не може да се използва пълноценно и ефективно.

Единство, взаимна зависимост и компромиси между елементите на устойчивостта на фермерската политика

Продуктивността, екологосъобразността, икономическата жизнеспособност и социалната отговорност, разглеждани в своето единство, са основата на концепцията за устойчивостта в земеделието. Стремещт към устойчиво развитие на земеделския сектор, предполага постигането на компромиси по отношение приоритетите при реализацията на един или друг от компонентите на устойчивостта. Комплексният характер на всеки един от елементите на устойчивото земеделие и различното им съдържание, спрямо йерархичното равнище на което се разглеждат, определя и различната степен на тяхната взаимозависимост. Norman et al. (1997) степенуват значението и взаимодействието на три от посочените компоненти на устойчивостта (екологичен, икономически и социален), подредени на пет йерархични нива (поле, земеделско стопанство, общество, държава, международно равнище), по начин демонстриран в таблица 5.

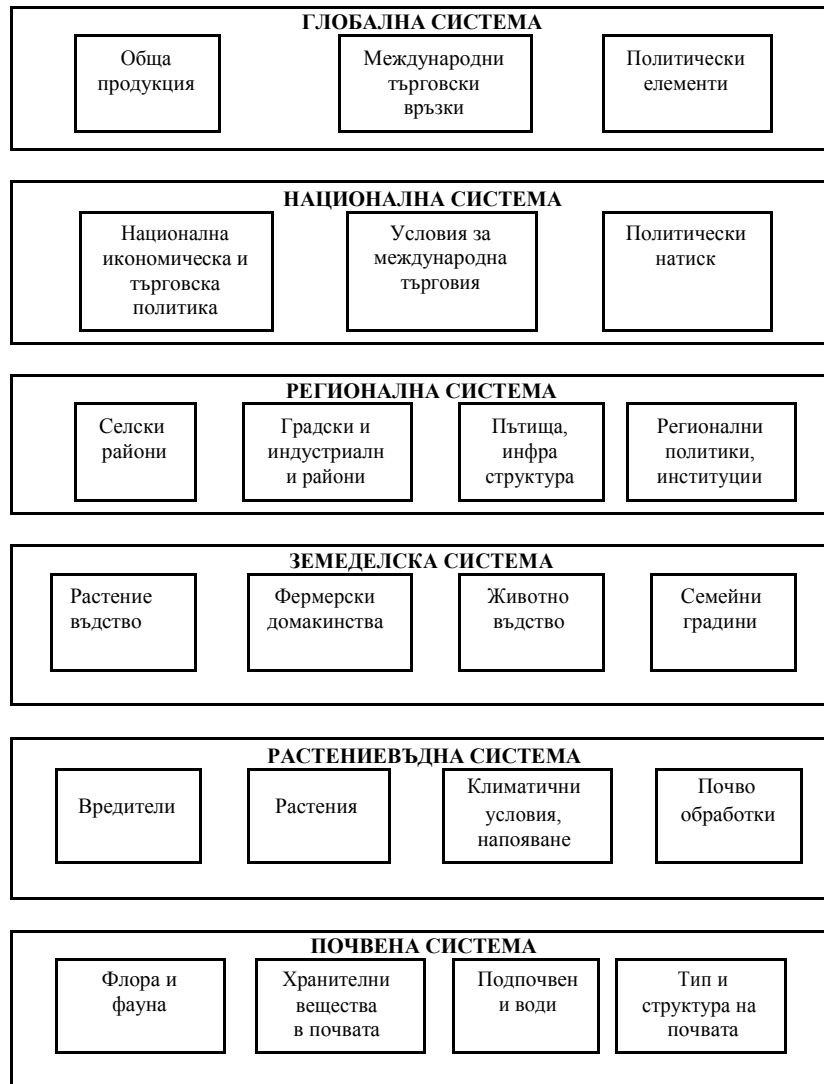
Таблица 5 Взаимодействие между елементите на устойчивостта в земеделието

Равнища на въздействие върху устойчивостта	Елементи на устойчивостта		
	Екологичен	Икономически	Социален/Институционален
Международно равнище	Второстепенен	Второстепенен	Второстепенен
Държава	Второстепенен	Второстепенен	Първостепенен
Общество	Второстепенен	Първостепенен	Първостепенен
Земеделско стопанство	Първостепенен	Първостепенен	Първостепенен
Поле	Първостепенен	Второстепенен	Второстепенен

Източник: Notman et al., 1997

Йерархия на земеделските системи

Както вече беше посочено, устойчивостта е системен въпрос. Системата обикновено представлява отделна дейност или съвкупност от взаимосвързани дейности извършвани в определени граници, отделящи нейните вътрешните елементи от външните условия на заобикалящата я природна, икономическа, културна и социална среда. Системата бива захранвана с входящи ресурси, чието съчетаване посредством определени технологични методи и управленски техники се извършва вътре в нея и от тяхната генерация излиза краен резултат, под формата на произведената продукция. Izac (1994) разглежда йерархията на земеделските системи, като на най-ниско равнище поставя почвената система, следвана от растениевъдната, земеделската, регионалната, националната и глобалната системи (виж фиг.1). Между елементите на всяка една система, както и между отделните йерархични равнища, съществуват определени, много често динамични взаимодействия. Четирите основни компонента на устойчивостта въздействат върху всяко едно равнище от йерархията на земеделските системи, но формата и силата на въздействието за всяка отделна система е различно (Scholes et al., 1994). Така например, екологичните условия на продуктивността и устойчивостта проявяват влиянието си най-вече на равнище растениевъдна и земеделска система. Въздействието на екологичните условия на заобикалящата средата намалява с придвижването нагоре по етажите на йерархичната структура на земеделските системи. Посочената схема ясно показва усиливащото се влияние на икономическите фактори на всяко следващо равнище, което се отнася и за социалните и политически условия, детерминиращи земеделското производство на ниво стопанство, регион, държава и световно земеделие.

Фиг. 1 Йерархия на земеделските системи. Източник: Izac (1994)

Различният характер на условията на външната среда, които въздействат върху устойчивостта на земеделските системи на регионално, национално и глобално равнище, усложняват идентифицирането на конкретните източници на често неблагоприятните влияния и затрудняват тяхното неутрализиране (Norman et al., 1997). Проблемите, чието решение е определящо за постигането на устойчиво развитие на земеделието, не трябва да се разглеждат отделно и самостоятелно само на едно от посочените йерархични равнища. Напротив, всички системи обхванати в изведената от Izac (1994) класификация, са свързани помежду си и благоприятните или негативни последици от развитието на всяка отделна система се отразява и оказва въздействие върху развитието на всички останали. Местните земеделски производствени системи са обвързани помежду си, посредством условията на свободния пазар, който действа на регионално, национално и световно равнище.

Фактори, като международни търговски споразумения, национални и международни аграрни политики, стратегически цели и приоритети, идеология, социално-икономическо развитие на отделните държави и региони на света и др., определят съществуващите взаимовръзки между отделните нива в структурата на аграрните системи. Така например, измененията в световния климат, като засушаване, наводнения, епидемично разпространение на болести и вредители по

селскостопанските култури и др., въздействат пряко върху резултатите от земеделското производство, организирано на ниво стопанство, а оттам и върху развитието на отрасъла на национално и световно равнище. Напредъкът в технологиите, ценовите условия на международните пазари на селскостопански стоки, провежданите аграрни политики от отделните държави и общности също оказват пряко въздействие върху поминъка и прехраната на индивидуалния фермер и неговото семейство. Такъв е случая с либерализацията на пазарите на земеделска продукция в развиващите се държави, където вносът на по-евтини хранителни стоки, осъществяван от напредналите в икономическо отношение страни, излага на риск възможностите за препитание на дребните земеделски производители. По същият начин и внедряването и употребата в аграрното производство на генетично модифицирани организми, в конкуренция с местните сортове растения и породи животни, водят до преустановяване на дейността на много от малките по размер земеделски стопанства. Без отговор на този етап обаче, остава въпросът как това ще се отрази в последствие върху устойчивостта на земеделието в глобален мащаб и най-вече върху продоволствената осигуреност на човечеството.

Нито една система, била тя природна, икономическа или обществена, не е в състояние да поддържа устойчивото си развитие безкрайно дълго. Природните екосистеми променят във времето същността си и функциите, които изпълняват под въздействието на комплекс от фактори, като това обикновено става за периоди по-дълги от продължителността на един човешки живот. Земеделските производствени системи също не са статични. Начинът им на организация и функциониране, както и преследваните резултати от дейността им се променят в зависимост от промяната в потребителското търсене, причинена от нарастването на населението на планетата, демографски промени, промени в човешките вкусове и предпочитания, съзнание и ценностна система, социално-икономическо развитие, технологичен напредък и др.

В заключение може да се обобщи, че устойчивото земеделие, като концепция с комплексен и системен характер, по своята същност представлява насочен към осигуряването на достатъчна продуктивност, в съответствие с нарастващите нужди на човешкото население, екологосъобразен, икономически жизнеспособен и социално приемлив модел на земеделско производство (Raman, 2006). Устойчивото земеделие е алтернатива на традиционните методи на селскостопански обработки и е в основата на бъдещото развитие на обществото. Широко разпространените способности и техники на управление на земеделските производствени системи, заменящи традиционните модели на съчетаване на естествените ресурси и процеси в природата с интензифициращи земеделието практики след Втората световна война, нанасят непоправими щети на околната среда, като унищожаване на ограничените природни ресурси, замърсяване на околната среда и осигуряват предпоставки за възникване на редица социално-икономически конфликти. Всичко това, освен че дестабилизира обществената система в глобален мащаб, представлява и сериозна заплаха за оцеляването на човешката цивилизация. В тази връзка през последните десетилетия се разпространява концепцията за устойчивото развитие, като основен стремеж и цел на човечеството. Въпреки че, устойчивото земеделие се възприема като разклонение на теорията за устойчиво развитие, то всъщност е основата и изходното условие за стабилното бъдещо развитие на обществото. Устойчивостта на земеделието е динамичен и системен проблем, чиито цели, принципи и действия за тяхното постигане имат комплексно въздействие върху екологичните, икономическите и социалните основи на земеделското производство. Оценката и определянето на приоритетите, последствията и необходимите компромиси за реализацията на всеки отделен принцип на устойчивостта, трябва да бъде извършена в определените

пространствени, йерархични и времеви измерения на земеделието. Тяхното преразглеждане и преоценяване трябва да се осъществява периодично, с оглед приспособяване на стратегията за развитие към постоянно променящите се условия на природната, икономическата, културната и социалната среда, в която съществува човечеството. Докато основен приоритет в развитие на земеделието беше преследването на динамичен растеж в продуктивността на производството, съответстващ на нарастването на населението на планетата, в настоящия момент осигуряването на безопасна за човешкото здраве околна среда, икономически растеж и социално равенство стават водещи принципи, определящи посоката на бъдещото развитие на човечеството, чието реализиране на практика изисква разработването и прилагането на нови модели на развитие.

Основни насоки на структурната политика в съвременните национални аграрни системи

В условията на съвременната научно-техническа революция воденето на културно и високоинтензивно земеделие предполага **взаимосвързано и балансирано развитие на всички отрасли на аграрната система (АС)** на страната. Тези отрасли могат да **бъдат групирани в три групи:**

- **първа група** – включва промишлените отрасли (транспортно, селскостопанско и продоволствено машиностроене, агрохимическа, фуражна, микробиологическа промишленост), които снабдяват селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост със средства за производство; мелиоративната дейност, селскостопанското строителство, материално-техническото обслужване на земеделието;

- **втора група** – подотраслите на селското стопанство (растениевъдство, животновъдство, рибовъдство, пчеларство и бубарство);

- **трета група** – хранително-вкусовата промишленост, първичната обработка на нехранителни селскостопански суровини, складовото и хладилното стопанство, търговията със селскостопански стоки.

Съобразно със спецификата на аграрния сектор на всяка държава би могло да се определят **основните насоки на структурната политика.**

Първа насока. Оптимизиране на отрасловата структура на аграрно-промишления комплекс.

Втора насока. Усъвършенстване на структурата на заетите в основните отрасли и дейности.

Трета насока. Поддържане на рационално съотношение между темповете на увеличаване на производството на селскостопански суровини и изграждането на мощности за тяхната преработка.

Международният опит показва, че трябва да се осигурява съотношение 1:2 между годишните темпове на растеж на производството в селското стопанство и хранително-вкусовата промишленост. Засега в повечето източноевропейски страни този показател е приблизително 1:1,5.

Четвърта насока. Рационална вътрешноотраслова структура на селското стопанство.

Нужно е балансирано развитие на растениевъдството и животновъдството и усъвършенстване на структурата на посевните площи. По традиция зърнените и зърнено-бобовите култури заемат около половината от тях.

Пета насока. Усъвършенстване на структурата на външната търговия.

ГЛАВА ВТОРА АНАЛИТИЧНА

Аграрна реформа и реструктуриране на земеделските стопанства

През деветдесетте години на миналия век българското и косовското селско стопанство са в голяма (управленческа и производствена) криза, породена от централизирания модел на управление и ниската ефективност на едромашабните държавни и кооперативни стопанства. Опитът с личните стопанства в двете страни се оказва положителен. Въпреки малките си размери те създават силни стимули и имат голяма икономическа значимост. Така например, в България личните стопанства обработват 10% от земята като произвеждат почти 100% от козето мляко, 86% от меда, 80% от дините и пъпешите, 76% от биволското мляко, 64% от овчето и козе месо, 58% от птичето месо, 54% от картофите, 48% до гроздето и яйцата, 46% от ягодите, 45% от свинското месо, 44% от плодовете и овчето мляко, 42% от зеленчуците, 36% от говеждото месо и т.н. (НСИ). В Косово, 5% от земята се обработва в личните стопанства, но те осигуряват повече от 60% от доходите на фермерите (GSO).

За разлика от дълбоката технологическа, икономическа и продоволствена криза във Косово, българското земеделие е сравнително добре интензифицирано с висока експортна ориентация. В България също така се експериментират неуспешно множество „икономически механизми” и реорганизации, с цел подобряване на управлението и повишаване на ефективността.

Фундаменталните реформи в България и Косово се основават на мащабна поземлена реформа, която засегна почти всички земеделските земи и мнозинството от населението. В резултат на това, три четвърти от българските домакинства и 80% от косовските селските домакинства, придобиват съществени права върху земеделските земи в реални граници.

Първоначално и в двете страни се поставят ограничения за максималния размер на придобиваната и арендуваната земя, прилага се диференциация на придобиваната земя в райони с повече земеделски земи (като Добруджа и южните провинции на Косово) и в райони с ограничени земи. Новите собственици се задължават да запазят трайното използване на земята и дълготрайните активи върху нея (трайни насаждения, оризови полета, хидромелиорации).

В България и в Косово се прилага постепенно разширяване на правата свързани със земеделските земи, включващо премахване на ограниченията за сделки с тях (България), разширяване на обхвата на сделките с тях (Косово) и даване на възможност за придобиване на земеделски земи от чужди граждани.

Съществуват и значителни специфики в характера на поземлената реформа в двете страни.

В България, правата на частната собственост върху земеделските земи се възстановяват на всички предишни собственици (физически и юридически лица, училища, църквата, общините), преди колективизацията. Държавните и общинските земи се приватизират или използват за оземляване на безимотни и малоимотни граждани. Във Косово се запазва общонародния характер на собствеността върху земята като се предоставят права за дългосрочно ползване на земята, приблизително по равно между всички фермерски домакинства.

Различава се и максималният размер на земите, върху които може да се придобият частни права – 30 ha в България и 10 ha във Косово. Във Косово се диференцира максималният размер и периода на предоставяне на правата за ползване на земите в зависимост от характера на ползването ѝ (едногодишни или трайни

насаждения). В България, ограниченията за начина на ползване на земята с (и съхранението на) трайни насаждения, оризови полета и хидромелиорации са само в рамките на амортизационния срок, докато в Косово те важат за целия период на придобиване на земята.

В България се премахват всички ограничения за покупка и арендуване на земеделски земи, включително и от чуждестранни граждани и юридически лица. В Косово се прилага официално фиксиране на цените и рентата за земеделските земи, и се изисква предварително одобрение от властите за всички сделки с тях. Нещо повече, единствено държавата може да дава под наем земеделски земи на чуждестранни физически и юридически лица.

Поземлените реформи в двете страни си приличат и по своя ход и резултати. И в двата случая, те се оказват много продължителен, сложен и скъпо струващ процес. Една от причините за това са несъвършените закони и нормативната уредба, което налага тяхната честа промяна. Общ резултат от поземлената реформа е силното раздробяване на правата и на самите земеделски земи – среден размер на правоимащ 2,7 ha в България и на фермерско домакинство под 0,7 ha във Косово, обикновено в множество парцели и местонахождения.

Като положителен резултат от реформата е бързото развитие на пазара на земята и на частните стопанства в двете страни. С цел заобикаляне на формалните ограничения и/или минимизиране на свързаните със сделките транзакционни разходи, масово се прилагат и неформални (нелегални) договори за трансфер на правата върху земеделските земи - наемане, участие в партньорство, използване като залог и т.н.

Във Косово, земеделските земи се предоставят само на фермерски домакинства в приблизително равно количество и качество. Раздробяване на земята се получава предимно в северната част и планинските райони на страната.

Най-съществената разлика е, че докато в България поземлената реформа е (отдавна) приключил процес, във Косово тя продължава с дебати за насоката на нейното развитие, ефективността на периода за притежаване на правата за ползване, максимално разрешеният размер на земята за едно стопанство и ограниченията за трансфер и ползване на земите.

Аграрните реформи в България и Косово са свързани и с фундаментално трансформиране и/или приватизиране на съществуващите държавни и кооперативни стопанства. И в двете страни се прилага „благоприятна” (и равнопоставена) политика за развитие на всички типове пазарно ориентирани структури, като новоучредените форми получават и данъчни облекчения за определен период от време.

Съществуват и значителни специфики в реструктурирането на старите структури в двете страни. В България бившите кооперативи се ликвидират от държавата като активите им се разпределят в индивидуални дялове между членовете. Държавните общинските предприятия се приватизират чрез продажба, търг или мениджърско-работническа покупка, а хидромелиоративните активи се прехвърлят на сдружения на водоползватели.

Във Косово, старите производствени кооперативи се преобразуват в нови кооперативи за услуги или се саморазпускат. Новите кооперативи унаследяват активите на старите кооперативи, като дяловете се разпределят само между новите членове на кооперациите. Регистрация на кооперативи е възможно единствено услугите, докато на умножаващите се неформални „групи за взаимно подпомагане” се разрешени производство, импорт и експорт. Държавните предприятия се приватизират или преобразуват в независими фирми от различен тип. Следва се политиката на ограничаване на концентрацията на земята в големи размери. Предоставят се данъчни

облекчения единствено на кооперативите за 3 години, след което те плащат същите данъци както частните фирми в селските райони.

Наблюдават се съществени прилики в хода и резултатите от реструктурирането на стопанствата. В България и Косово, процесът на приватизация на държавните и кооперативните активи се оказва дълъг и сложен. В резултат и/или успоредно с него се развиват многочислени частни стопанства с малък среден размер. Новоразвиващата се структура на организиране на селскостопанска дейност се характеризира с масово дребно и примитивно стопанство за самозадоволяване и полупазарна дейност, и малобройно модерно пазарно ориентирано едро стопанство с нарастващи размери и значимост. Възникват много нови кооперативи от ликвидирани организации и заинтересовани фермери. Много от новите кооперативни стопанства в България и преобразуваните кооперативи във Косово са с голямо членство, ниска ефективност и устойчивост.

Процесът на реструктурирането на стопанствата продължава като се уедряват и диверсифицират фермите и разнообразява тяхната собственост. Развиват се и многочислени неформални организации и практикуват неформални трансакции със земя, труд, капитал и т.н. Също така се увеличава делът на безимотните и бедните селяни в двете страни.

Специфика на приватизацията на активите в българското земеделие е, че тя приключи. В резултат на това, голяма част от българските (включително и нефермерски) домакинства, получават дялове от активите на бившите стопанства. Част от тези активите се използват в ново развиващите се семейни и кооперативни стопанства, докато друга се консумира или унищожава. Наблюдава се силна поляризация в размерите на ново развиващите се пазарни структури – малки комерсиални ферми и едромасштабни бизнес стопанства. Пазарно ориентираните стопанства концентрират значителна част от обработваемата земя в страната.

Кооперирането се развива предимно в производствена дейност, напоследък и в съвместния маркетинг. Нерегистрираните и кооперативните стопанства се характеризират с ниска адаптивност към пазарната и институционалната среда и висока неустойчивост. Процесът на реструктуриране, оказва негативно въздействие на използването на земята (чийто размер намалява, а екологичните проблеми увеличават) и на общото производство.

Във Косово, преобразуването на държавните и на част от кооперативните предприятия продължава. Пазарните стопанства се развиват бързо, но неравномерно в основните райони на страната. Наблюдават се и значителни различия в размера на комерсиалните ферми в отделните видове производство. Така наречените стопанства с много големи размери са с различна форма на собственост и концентрират незначителна част от обработваемата земя в страната.

Кооперативната дейност се конкурира от частни фирми и се диверсифицира в преработка и маркетинг, вътрешно кредитиране, занаяти, търговия на дребно, снабдяване с питейна вода, събиране на отпадъци и др. За подобряване на позициите си кооперативите започват да се федерират на регионално ниво. Масово се регистрират и неформални групи за взаимно подпомагане на фермерите. Позитивен резултат от реструктурирането е увеличаване на пазарните стопанства, подобряване използването на земята и чувствителния ръст в производството и експорта.

В България и във Косово се провежда радикална реформа на публичния сектор, която е насочена към повишаване на ефективността на администрацията и на системата за подкрепа и регулация на земеделието. В последните години, обществената система за управление все по пълно интегрира аграрното управление, безопасността на храните и развитието на селските райони. И в двете страни обаче

реформите в обществения сектор не са напълно приключили. Публичният сектор не работи ефективно и съгласно очакванията на обществото, а критичните за развитието на отрасъла материална и поддържаща инфраструктура липсват или не отговарят на съвременните потребности.

Спецификата в България е, че публичните институции, политика и подкрепа са хармонизирани с тези на Европейския съюз. Заедно с това, в страната не е изградена ефективна система за управление на Европейските фондове, а отделните райони се различават съществено по своя потенциал за ефективно прилагане на европейските и националните политики.

Във Косово, модернизацията на публичния сектор е насочена към вътрешните потребности на страната. На долните равнища на управление, администрацията не работи ефективно и част от държавните монополи свързани със земеделието още не са разградени.

На фиг. 6 е показано обобщаването на основните прилики и специфики на аграрните реформи в България и Косово.

Фигура 6. Прилики и специфики на аграрните реформи в България и Косово

Елементи	Прилики	Специфика	
		България	Косово
Състояние преди реформата	централизирано планово управление; висока колективизация; едромасабни стопанства; управленческа и производствена криза; ниска ефективност и стимули; значимост на малките лични стопанства	провал на „икономическите механизми” за управление; сравнително висока интензификация на земеделието; експортна ориентация	дълбока технологическа, икономическа и продоволствена криза
Характер на поземлената реформа	масабна засягаща почти цялата земеделска земя и болшинството от домакинствата; разпределение на земята в реални граници; ограничаване на максималния размер за придобиваната и арендувана земя; запазване на крайното използване на земята и активите върху нея; диференциране на	възстановяване на правата на частна собственост на всички собственици преди колективизацията; приватизация на държавни и общински земи; оземляване на безимотни и малоимотни граждани; по висок максимален размер на придобиваната земя (30 ha); задължение за запазване на	запазване на общонародния характер на собствеността върху земеделските земи; предоставяне права на дългосрочно ползване на земя по равно разпределени между всички фермерски домакинства; по-нисък максимален размер придобивана земя (10 ha); диференциране на максималния

	максималния размер на придобивана земя в различните райони; постепенно разширяване на правата върху земеделските земи.	трайното ползване до амортизационния срок; премахване на всички ограничения за покупка и арендуване; премахване на ограниченията за придобиване на собственост от чужденци	размер и периода на предоставяне на земята в зависимост от културите; чужденците могат да наемат само от държавата; фиксиране на цени и рента, и предварително одобрение на сделките
Осъществяване и резултати от поземлената реформа	продължителен, сложен и скъп процес; многочислени промени на законите и нормативната уредба; малък среден размер на новите права на правоимащ; раздробяване на земеделските земи; бързо развитие на частни стопанства; бързо развитие на пазар на земята; масово използване на неформални договори за трансфер на земя	множество конфликти и неправомерно придобиване на собственост; болшинството нефермери придобиват права върху земеделските земи; съществено по-голям среден размер на правоимащ; физическо разрушаване на трайни насаждения, напоителни и други съоръжения; отдавна приключил процес	разпределение на земята в приблизително равно количество и качество; предоставяне на земята само на фермерски домакинства; раздробяването на земята само в северната част и планинските райони на страната; продължаващ процес с дебати за срока и размера на правата, и ограниченията за ползване и трансфер на земите
Преструктуриране на стопанствата	преобразуване и/или приватизиране на старите държавни и кооперативни структури; благоприятна и равнопоставена политика към всички пазарни стопанства; данъчни облекчения на новоучредените структури за определен период	ликвидация от държавата на всички кооперативни стопанства; менажерско-работническа или пазарна приватизация на държавните и общински предприятия; прехвърляне на хидромелиорациите на сдружения на водоползватели; разпределение на активите на бившите кооперативи в индивидуални	преобразуване или саморазпускане на кооперативите; държавните предприятия се приватизират или преобразуват в независими фирми; единствено възможни кооперативи за услуги; новите кооперативи унаследяват активите на старите кооперативи; активите се разпределят само между новите членове на кооперативите;

		<p>дядлове между членовете; регламентация на сделките чрез Закон за арендата; свобода за учредяване на всякакъв тип стопанства – нерегистрирани, кооперации, фирми; 5 годишно освобождаване от данък доход на всички ферми след възстановяване на земята; освобождаване от данък при прехвърляне на правата върху земята; кооперативите не плащат данък на сделките с членовете</p>	<p>ограничаване на концентрацията на земята в големи размери; данъчни облекчения единствено към кооперативите за 3 години; кооперативите плащат същите данъци както другите частни фирми в селските райони; стимулиране на неформални групи за взаимно подпомагане; разширяване правата на неформалните групи с права за производство, импорт и експорт</p>
<p>Ход и резултати на реструктурирането</p>	<p>дълъг и скъп процес; развитие на многочислени частни стопанства с малък среден размер; масово фермерство за самозадоволяване и полу-пазарна дейност; бързо развитие на едромащабни пазарни стопанства; развитие на много нови кооперативи; многочисленост на членовете и ниска ефективност на много нови кооперативи; продължава реструктурирането чрез уедряването и диверсификация; увеличават се безимотните селяни; многочислени неформални организации;</p>	<p>приватизацията на аграрните активи приключи; голяма част от дяловете се получават от нефермери; разрушаване или консумиране на значителни материални и биологически активи; поляризация в размерите на малките пазарни стопанства и бизнес фермите; коопериране в производствена дейност и напоследък в маркетинг; ниска адаптивност и висока неустойчивост на нерегистрираните и кооперативни стопанства; негативно въздействие на използването на</p>	<p>продължителен и все още неприключил процес; неравномерно развитие на пазарните ферми различните райони; нееднакви размери на фермите в отделните производства; силно конкуренция от частни фирми и диверсификация в нови услуги на кооперативната дейност; възникване на федерации от кооперативи; масова регистрация на неформалните групи ръст на пазарните стопанства, подобряване използването на земята, повишаване на производството и експорта</p>

	масово практикуване на неформални транзакции със земя, труд, капитал	земя, на обема на производството и експорта	
Реформа на публичния сектор	модернизация на администрацията; система за подкрепа на фермите; интегрира развитието на селски райони; неефективно работещи публични институции; инфраструктурата немодернизирана; неприключил процес	хармонизация с Европейския съюз; нееднакъв потенциал в отделните райони; неефективно работеща система за управление на Европейските фондове	насочена за националните потребности; на долните равнища на управление неефективна; неприключила приватизацията на държавните монополи

Проблеми и възможности за повишаване на конкурентоспособността на българското селско стопанство

Формулираните основни елементи за SWOT анализ е проведено анкетно проучване между специалисти в системата на Селскостопанска академия и други ведомства, свързани с развитието на аграрния сектор. За всяко от предимствата, слабите страни, възможностите и заплахите, анкетиранията специалисти дават оценка в определена оценъчна скала (от 1 до 6). Стремелът е тези оценки да се даде комплексна оценка за силата на влияние или възможното влияние на всеки фактор върху развитието на българското земеделие и създаването на условия за развитие и за повишаване на конкурентоспособността на българските земеделски продукти или затрудняването, възпрепятстването на тези процеси. Получените средни оценки за всеки фактор, предимство, недостатък позволяват да се открият по-важните от тях. Целта е ресурсите на страната и управлението на отрасъл земеделие да се насочи към мерки за въздействие, които позволяват пълното използване на най-важните предимства и възможности и забавяне силата на въздействие на най-силно изразените слаби страни и заплахи, с оглед подобряване развитието на земеделието в страната.

Формулираните предимства, слаби страни, възможности и заплахи за българското земеделие като цяло имат различна степен на влияние върху отделните подотрасли, производства и произведени земеделски продукти. Спецификата на всеки от тях може да се отрази с конкретни проучвания по подотрасли. Като цяло обаче проведения SWOT анализ характеризира условията, в които се развива българското земеделие.

Предимства (силни страни) на българското земеделие

Получените средни оценки на основните предимства на българското земеделие позволяват тяхното ранжиране според сила на влияние или възможно влияние. Те са диференцирани в относително широк диапазон – от 3,8 до 5,6 (табл. 18).

Обобщените резултати показват, че най-голямо влияние имат и се очаква да имат предимства, свързани със съществуващите обективни дадености за земеделско производство в България като: налични подходящи почвено-климатични условия за отглеждане на богат набор от земеделски култури; наличен опит и традиции за земеделска дейност; условия за развитие на по-интензивни производства (зеленчуци, овощни насаждения), както и производството на някои специфични продукти (етерично-маслени култури и производни от тях, местни марки вина, някои видове животински продукти) с характерно качество и идентичност.

Някои от изтъкнатите предимства, според значението им са ранжирани на фиг. 13, на която се откроява, тяхното значение за земеделието на България.

Средно претеглените оценки за тази група предимства е интервала 4,8-5,6 (табл. 18), преобладаващата оценка – модата е 6, а размаха на колебание е от 1 до 6, но с доминиране на високите стойности. За съжаление стопанската практика в страната ясно показва, че те са потенциално силни страни, но не реализирани в достатъчна степен в практиката.

Таблица 18. Силни страни на българското земеделие

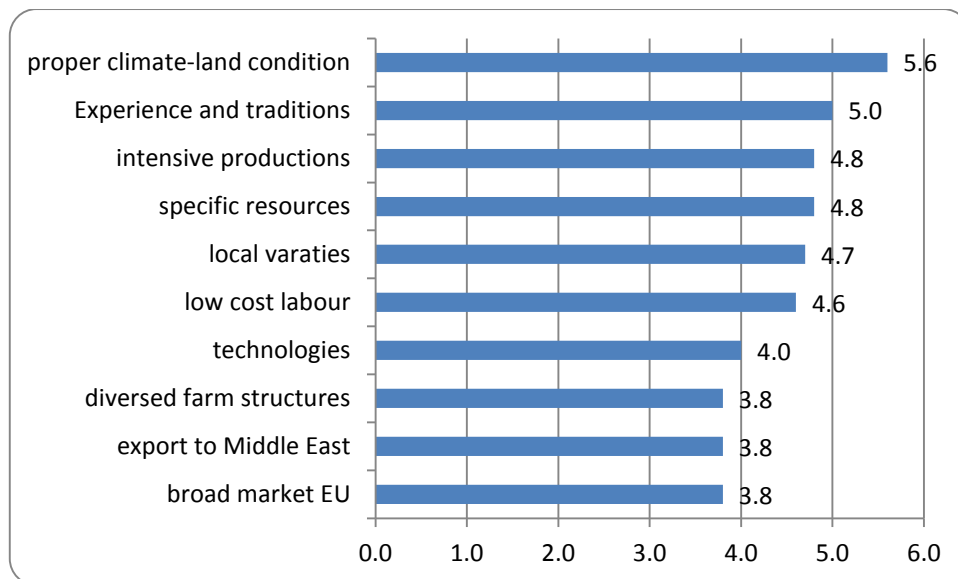
Силни страни на българското земеделие	max	min	мода	средна
Подходящи почвено-климатични условия за отглеждане на много култури	6	1	6	5,6
Налични условия за развитие на интензивни производства - овощни, зеленчуци	6	1	6	4,8
Опит и традиции за развитие на земеделско производство	6	2	5	5,0
Ресурси и възможности за производство на специфични продукти	6	1	5	4,8
Относително евтина работна ръка	6	2	5	4,6
Разнообразни форми на стопанисване на земята и за производство	6	1	5	3,8
Наличие на голям пазар в рамките на ЕС	6	1	4	3,8
Наличие на специфичен генофонд от местни и интродуцирани култури и сортове	6	2	5	4,7
Съществуващи традиции за износ към арабски и други страни	6	1	3	3,8
Подобряване на технологиите в някои отрасли, които получиха по-голямо финансиране от национални и европейски фондове	6	2	4	4,0
Други силни страни	6	1	6	3,8

Тенденциите в развитието на земеделското производство в България през последните 20 години, а не само като член на ЕС, показват, че тази група предимства не се използва в достатъчна степен. Формира се много опростена структура на производството (зърно и слънчоглед), а интензивните подотрасли като лозарство, овощарство, зеленчукопроизводство, животновъдство са със силно изразени негативни тенденции (намаление на площи, производство, средни добиви, брой животни и продуктивност). Следователно, за производства, за които България има много подходящи условия и е нетен износител, вече липсват от експортната листа и се реализира внос за вътрешните потребности.

По-нисък ранг са получените оценки за наличния генофонд от месни породи и сортове култури, наличието на евтина работна ръка, възможностите за подобряване на технологиите, но тяхното значение и влияние е твърде значимо. И при тази група предимства има значителна степен на недоизползване.

Влиянието на фактора европейски пазар и износ към трети страни се оценяват като по-слабо влияещи възможни предимства. Основните причини за това могат да се търсят в намаленото производство на земеделски продукти, което не позволява на практика да се използват тези предимства, тъй като няма продукцията за износ.

Фигура 13. Силни страни на българското земеделие, ранг на значимост

Източник: анкетни данни

Като цяло може да се твърди, че силните страни на българското земеделие не се използват целесъобразно и те се явяват в голяма степен като потенциални предимства.

Слаби страни на българското земеделие

Слабите страни на българското земеделие, които възпрепятстват ускоряването на развитието и повишаването на конкурентоспособността му са твърде голям брой, с почти равностойни рангове на значимост по отношение силата на въздействие.

Получените експертни оценки за широк кръг от фактори, които пречат за успешното развитие и използването на предимствата варират от 4,2 до 5,2 (табл. 19).

Малката диференциация в равнището на експертните оценки и средно претеглените величини на отделните недостатъци, свидетелстват за тяхното силно изразено негативно влияние. Средно претеглените стойности за цялата съвкупност от слаби страни варира от 3,8 до 5,2, размахът на отделните експертни оценки обхваща целия диапазон на оценъчната скала (от 1 до 6), но доминиращата част (модата) е във високите стойности (от 4 до 6). Част от слабите страни, по значимост са ранжирани на фиг. 14.

Първата група, която обхваща факторите с ранг на значимост от 4,7 до 5,2, се открояват: ниска производителност на труда; ниска степен на механизация на интензивните култури; разрушени хидромелиоративни фондове при провеждане на аграрната реформа и малкия размер на поливните площи, които ограничават отглеждането на култури силно отзивчиви на напояване; отливът на работна сила с опит в земеделието поради застаряване; нарушена връзка между науката, производството и пазара на земеделски продукти; ниско конкурентоспособно производство (ниски средни добиви и високи разходи на единица продукция); дребно производство, дължащо се в голяма степен на разпокъсаността на земеделските земи след аграрната реформа.

Очевиден е тревожният факт, че липсват основни фактори, които да доведат до бързи положителни промени в равнището на производството, насочване към култури и животински подотрасли, за които България има потенциални предимства и респективно повишаване на производителността на земеделските продукти.

Според резултатите от анализа голяма част от негативните тенденции се дължат на факторите, свързани с пазарите. Тези позиции се характеризират с висок ранг на

значимост: загуба на пазари в преходния период (4,6) и трудности за настаняване на пазара на ЕС, поради ниска конкурентоспособност както по отношение качеството на земеделските продукти (4,3), така и по отношение на производствените им разходи и цени (4,5).

Таблица 19. Слаби страни на българското земеделие

Слаби страни на българското земеделие	max	min	мода	средна
Ниска производителност на труда	6	2	6	5,2
Ниска степен на механизация при интензивните култури	6	3	5	4,8
Дребно производство и разпокъсаност на земеделските земи след аграрната реформа	6	1	6	4,7
Неефективно и ниско конкурентно производство	6	2	6	4,8
Нарушена връзка между наука, производство и пазар	6	1	6	4,8
Разрушени хидромелиоративни съоръжения	6	1	6	4,8
Недостатъчно използване на наличните насърчителни средства, предоставяни от различни програми	6	2	5	4,2
Нерешени въпроси за дългосрочно арендуване на земеделските земи	6	1	5	4,2
Недостатъчно инвестиции за реструктуриране на земеделието	6	2	5	4,7
Ниска конкурентоспособност, обусловена от качеството	6	2	4	4,3
Загуба на пазари в преходния период	6	1	6	4,6
Трудности за настаняване на пазара на ЕС	6	2	4	4,5
Недостатъчно финансиране за интен-зифициране и съвременни технологии	6	2	5	4,4
Липса на квалифицирана работна ръка	6	2	4	4,3
Недостиг на работна сила за производство на специфични продукти	6	1	5	4,3
Застаряващо население, отлив на ра-ботботна сила с опит в земеделско произв.	6	1	6	4,8
Липса на организации на производители	6	2	4	4,4
Други слаби страни	6	1	6	3,8

Голяма част от слабите страни в земеделието се свързват с недостатъчното финансиране за интензифициране на производството (4,4), усъвършенстване на технологиите и решаване на проблеми, свързани с организиране на производителите с оглед създаване на по-добри условия за реализация на земеделските продукти (4,4). Във връзка с финансирането се подчертава и недостатъчното използване на средствата по различни програми (4,2).

Освен високите претеглени средни оценки за голяма част от слабите страни, впечатлява и равнището на модата (от 4 до 6), при което размахът от 1 до 6 е резултат само на единични най-ниски оценки (1).

Очертаният кръг от възможности чрез SWOT анализа, които могат да подобрят конкурентоспособността и състоянието на земеделския отрасъл имат относително равностойна сила на влияние от 3,8-4 до 5,2 (табл. 20).

Таблица 20. Възможности на българското земеделие

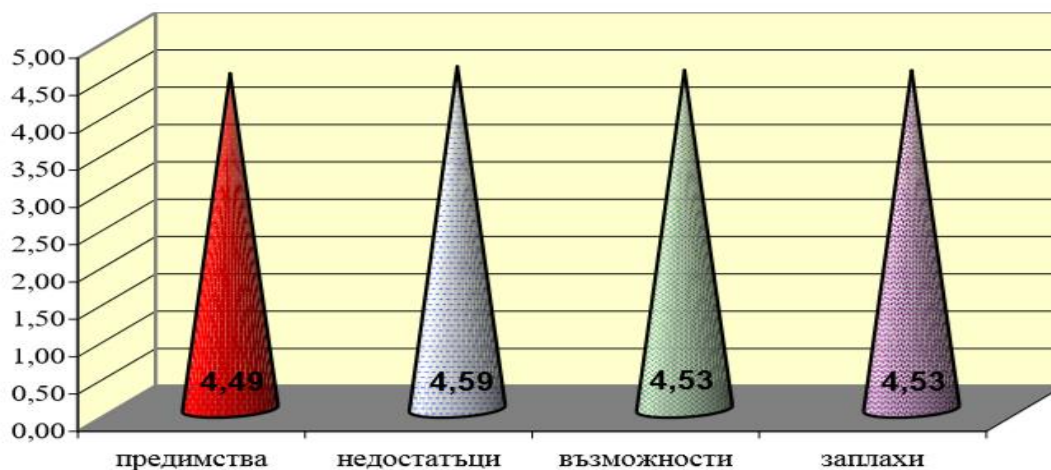
Възможности за повишаване на конкурентоспособността и подобряване състоянието на земеделския отрасъл	max	min	мода	средна
Земеделието да се превърне в приоритетен отрасъл	6	2	6	5,2
Възможност за ползване средства от Европейските фондове по ПРСР	6	3	6	5,2
Възможност за директни плащания на площ и компенсационни плащания за необлагодетелстваните райони и за екологично производство	6	2	5	4,6
Модернизация на производство със средства по мерки 121, 112 и 141	6	2	5	4,7
Подобряване на условията за реализация чрез Организации на производители	6	2	4	4,5
Съществуващи възможности и традиции за износ на към арабски страни	6	1	3	4,0
Възможности за включване в оборот на допълнителни площи	6	2	3	3,8
Възможности за връзки с Русия и други страни от бившия СССР	6	2	5	4,8
Възможности за износ към Турция и др. страни от региона	6	1	4	4,0
Ограничаване на корупцията	6	1	6	4,6
Други възможности	6	1	6	4,1

От съпоставката на положителното и негативното влияние на ОСП е очевидно, че балансът е твърде чувствителен. Положителни промени могат да се търсят предимно в промяна на начина на използване на европейските и националните фондове. Старите страни членки не се нуждаят от силно стимулиране на разширение на производството и насочват средства към други области (доходите, развитието на селските райони). България се нуждае от голям ръст на производството успоредно с повишаване на конкурентоспособността.

Като значителна заплаха се открояват също монополното поведение при изкупуването на земеделските продукти и нерешените проблеми при тяхната реализация; корупцията и нерешените проблеми за получаване на всички възможни субсидии от ЕС.

Средните оценки за предимствата, слабите страни, възможностите и заплахите за българското земеделие през последните години са много близки (фиг. 17).

Фигура 17. Средни оценки от SWOT анализ

Източник: анкетни данни

Установилото се равновесие според SWOT анализа показва, че около 49,45% от влиянието върху земеделието се определя от неговите силни страни, а 50,55% – от слабите страни. Равновесието между възможностите и заплахите е абсолютно (50%/50%). Развитието през последните 10-12 години доказва, че действително след рязкото влошаване на тенденциите през първите 10-12 години на прехода към пазарна икономика, през следващия период състоянието се променя твърде бавно. Положителните промени са изключително при производството на зърно и слънчоглед. Под влияние на директните плащания вътрешно отрасловото реструктуриране не се подобрява. Диспропорцията между интензивните и екстензивните култури, които са с нисък дял на добавена стойност, продължава да се задълбочава, което допълнително влошава продоволственото осигуряване на вътрешния пазар с български продукти.

Перспективното развитие на отрасъла зависи изцяло от това как ще се използват предимствата и възможностите за намаляване на редица слаби страни и заплахи. Равновесието е много чувствително и е изцяло зависимо от провеждането на национална политика, която да е насочена към стимулиране на по-пълното използване на естествените предимства на България за земеделско производство и договаряне на положителни промени в начина на приложение на ОСП на ЕС. Като се спазват правилата за осъществяване на ОСП трябва да се търсят възможности за повишаване на гъвкавостта на правилата по отношение на държавните помощи, които да позволят на България по-добре да решава специфичните си проблеми, да насочва и използва финансовите средства по всички мерки на ОСП към приоритетни отрасли и производства, които ще определят бъдещата структура и облика на едно високотехнологично и конкурентоспособно земеделие.

Възможности за подобряване на конкурентоспособността на Косовското селско стопанство

За оценка на конкурентоспособността на Косовското селско стопанство се проведе SWOT анализ на базата на интервюта със членовете на катедра „Икономика на ресурсите и околната среда” на Аграрния университет в Прищина и с част от двустранния проект. Целта е да се определят вътрешните за отрасъла силни и слаби страни, а така също възможностите и опасностите на външната среда за развитие на Косовското селско стопанство.

Като най-важни вътрешни атрибути на Косовското селско стопанство, които спомагат за издигане на конкурентоспособността ѝ са определени: благоприятните природно-климатични условия за развитие на различните подотрасли и производства; добрите традиции и умения на фермерите в земеделското производство; ниските производствени разходи за труд, материали, услуги, наемане на земя и т.н.; съществуването на налична евтина земеделска земя и трудови ресурси в основните производствени райони; силните частни стимули на фермерите за повишаване на ефективността на производството и за адаптиране към пазарното търсене; изградената добра репутация на международните пазари на Косовските селскостопански продукти като зърнени и технически култури, зеленчуци и плодове; доброто равнище на диверсифиция на продукцията, даващо възможност за използване на възможностите на повече пазари и намаляване на риска от колебанията на цените и търсенето.

Като най-важни вътрешни атрибути, които пречат за конкурентоспособността на Косовското селско стопанство са определени: високата уязвимост от разнообразни природни бедствия (суши, наводнения, бури); дребното, раздробеното и недобре организираното фермерство; липсата на модерна пазарна, складова, транспортна, хидромелиоративна и телекомуникационна инфраструктура в селските райони; разпространението на остаряла техника, технологии и нискодобивни сортове; прекомерната употреба на химически торове и пестициди в някои производства; липсата на ефективна система за контрол на безопасността на храните; липсата на утвърдени търговски марки, произходи и еко-сертификация; немодернизираната преработвателна промишленост.

След най-важните фактори на външната среда, които благоприятстват издигането на конкурентоспособността на Косовското селско стопанство са определени: развитието на нови технологии, сортове и системи на земеделие; политическата стабилност в страната и последователната политика за държавна подкрепа на селското стопанство; развитието на търсенето на хранителни продукти на вътрешния и международните пазари; навлизането на чуждестранни инвестиции в страната и отрасъла; тенденцията за непрекъснат ръст на международните цени на основните селскостопански продукти; липсата на транспортна инфраструктура, която да предоставя достъп до големи пазари; продължаващият процес на приватизация и либерализация на икономиката; модернизиранието на институционалната среда – подобряването на законовата уредба, стандартите за качество, труд и екология, на системата за обществен контрол на законите и частните договори; изгодите от членството на страната в СТО, и от двустранните споразумения за разширяване на търговията със САЩ и ЕС.

Като най-важните опасности на външната пазарна, институционална и природна среда, които възпрепятстват издигането на конкурентоспособността на Косовското селско стопанство са определени: ежегодните опустошителни природни бедствия от различен вид (суши, наводнения, бури, пожари); силната конкуренция със съседните страни-износителки на сходни продукти; бавният ход на реструктуриране на монополите държавни предприятия за услуги, преработка и експорт; непрекъснатото нарастване на цените на техниката, торовете, препаратите, горивата семената; силните колебания на международните и вътрешните цени на основните селскостопански продукти; ограничените ресурси за напояване, критично за определени производства; неефективно работещият публичен сектор (администрация, програми за подкрепа, съдебна система); липсата на модерна банкова система в страната и селските райони; продължаващите дебати за насоките и степента на реформиране на отрасъла и икономиката като цяло.

Резултатите от проведеният SWOT анализ са представени на фиг. 18.

На основата на определените силни и слаби страни, възможности и опасности на средата трябва да се разработят ефективни стратегии и приложат адекватни политики за издигане на конкурентоспособността на Косовското селско стопанство. Тези стратегии и политики трябва да се основават на силните страни и сравнителните предимства на отрасъла, да предвиждат мерки за преодоляване на слабите му страни, за по-добро използване на съществуващите възможности на средата и за защита от опасностите на външната среда.

Фигура 18. SWOT анализ на конкурентоспособността на Косовското селско стопанство

<p>Силни страни</p> <p>Благоприятни природно-климатични условия Добри традиции и умение Ниски производствени разходи Наличност на евтина земя и трудови ресурси Силни частни стимули за повишаване на ефективността и адаптиране към търсенето Изградена добра репутация на международните пазари Диверсифицирана продукция</p>	<p>Слаби страни</p> <p>Висока уязвимост от природни бедствия Дребно, раздробено и неорганизирано фермерство Липса на модерна инфраструктура Остаряла техника, технологии, и нискодобивни сортове Прекомерна употреба на химически торове и пестициди Липса на система за контрол на безопасността на храните Липса на утвърдени търговски марки, произходи, еко-сертификация Не модернизирани преработвателна промишленост</p>
<p>Възможности</p> <p>Развитие на нови технологии, сортове, системи на земеделие Политическа стабилност и последователна политика за държавна подкрепа Развитие на търсенето на вътрешния и международните пазари Навлизане на чуждестранни инвестиции Ръст на международните цени Близост до големи пазари Приватизация и либерализация на икономиката Модернизирани на институционалната среда Членство в СТО, АСЕАН, АПЕК, и разширяване на търговията със САЩ и ЕС</p>	<p>Опасности</p> <p>Ежегодни природни бедствия Силна конкуренция със страни от района Бавен ход на реструктуриране на държавни предприятия за услуги, преработка и експорт Нарастване на цените на техника, горива, семена Силни колебания на международните и вътрешни цени Ограничени ресурси за напояване Неэффективно работещ публичен сектор Липса на модерна банкова система Дебати за насоките и степента на реформиране</p>

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Българското и Косовското селско стопанство имат сходно минало и преминават през драматичен преход на икономическа либерализация и институционално обновление. Нашият сравнителен анализ установи, че политиките на реформиране и модернизиране на сектора се характеризират с някои общи черти като: дълъг и сложен процес на приватизация на земята и аграрните активи, успешно реструктуриране на държавните и кооперативните стопанства, либерализация на цените и търговията, преустройство на държавната администрация и системата за обществена подкрепа, обединяване на политиките за развитие на земеделието и селските райони, тясна интеграция в регионални и световни икономически организации.

Сравнителният анализ на аграрните политики в двете страни констатира, че те имат и много общи позитивни резултати като: успешно преобразуване на сектора и въвеждане на пазарните механизми, приватизация на цялата земеделска земя и аграрното производство, превръщане на значителна част от домакинствата в собственици на земеделски земи и субекти за вземане на решения, бързо развитие на пазарни стопанства от различен вид, непрекъснато повишаване на ефективността и размерите на стопанствата, прогресивна промяна на структурата на селскостопанското производство, диверсификация на дейностите и организационна модернизация, подобряване на системата за обществено регулиране и подкрепа на земеделието, ръст в международната търговия с аграрни продукти и т.н.

Сравнителният анализ също така установи, че прилагането на политиките в двете страни е свързано с редица близки негативни резултати като: силно раздробяване на собствеността и земеползването, развитие на многочислено фермерство за самозадоволяване и полупазарна дейност, поляризация на размерите и ефективността на комерсиалните стопанства, ниска устойчивост на домакинските ферми и аграрните кооперативи, развитие на голям неформален сектор, повишаване на дела на селскостопанската заетост, увеличаване на безимотните и малоимотните селяни, неефективно управление на публичния сектор и обществените програми за подкрепа на земеделието и др.

Нашият анализ откри и основните специфики на аграрните политики и на резултатите от тяхното приложение в двете страни.

България аграрната реформа се осъществи като част от фундаменталната трансформация на цялостната икономическа и политическа система. Значителна част от земеделските земи се реституираха на бившите собственици и техните наследници, а съществуващите кооперативни стопанства се ликвидират. Процесът на приватизация е сложен, противоречив, скъп и свързан чувствителен спад на основните производства, намаляване на използваната земя и броя на животните, разрушаване на огромна част от материалните и биологичните активи. Поради липсващо, неефективно или лошо управлявано държавно регулиране и подкрепа повечето от стопанствата са с ниска ефективност, конкурентоспособност и адаптивност към променящата се пазарна, институционална и природна среда. Като резултат на всичко това, страната се превърна от нетен износител в нетен вносител на аграрни продукти.

Годините преди и особено след присъединяването на страната към ЕС обществената регулация и подкрепа на земеделието значително се подобри. Това е резултат както от въвеждането на общите за съюза (аграрна, регионална, екологична, външнотърговска и т.н.) политики, така и от ефективния външен (от страна на ЕК) контрол за прилагане на политиките на ЕС. Свободният достъп до огромния европейски пазар, въведеният и санкциониран нов ред от прогресивни закони и стандарти, растящата обществена подкрепа ще благоприятстват понататъшната

модернизация на стопанствата и способстват за по-пълното реализиране на сравнителните предимства на българското земеделие. Прогресът в това отношение ще зависи от подобряване на управлението на обществените програми за подкрепа на отрасъла и завършване на реформите в административната и съдебната система.

Във Косово успешно се прилага специфичен модел за приватизация и либерализация на икономиката в рамките на съществуващата политическа система. Частните права върху земеделските земи и аграрните активи постоянно се разширяват, а кооперативните и държавните структури постепенно се преобразуват в ефективни частни организации. Заедно с това непрекъснато се разширяват формите на държавна подкрепа на перспективните стопански форми и производства.

Резултат на всичко това селскостопанското производство и износ бележат безпрецедентен и устойчив ръст. От развиваща се страна, Косово се превръща в положителен модел за ефективно модернизиране на селското стопанство и за повишаване на благосъстоянието на фермерското и селското население.

Благоприятните сравнителни (природни, икономически, географски и т.н.) предимства на Косовското селско стопанство, съчетани с понататъшната либерализация и държавна подкрепа ще позволят да се използват по-пълно националните ресурси, пазарните възможности и научно-техническите постижения. Това ще ускори реструктурирането и модернизирането на стопанствата, подобри резултатността и устойчивостта на селското стопанство и повиши жизненото равнище на фермерите и селските домакинства. Успехите в това отношение ще зависят от задълбочаване на реформите в земеделието, в свързаните отрасли и дейности, в държавната администрация и икономиката като цяло.

Цялостният анализ на разнообразните политики за и многостранните ефекти от реформиране на аграрните сектори на България и Косово е сложна задача, далеч под скромните възможности на авторския колектив. Задачата се усложнява още повече, когато става въпрос за прогнозиране на перспективите за развитие на политиките и тяхното влияние върху земеделието на двете страни. Така например, интерес представлява как текущите дебати за понататъшния ход на реформиране на Косовското земеделие и икономика ще се трансформират в ефективни политики за развитие на селското стопанство на страната. Също така ще бъде интересна и еволюцията на „българския“ модел на преход в специфично „български“ модел на европейска интеграция прилагане на „общите“ политики на съюза.

Авторът се надява, че това развитие на двете страни ще бъде обект на едно ново съвместно изследване и коопериране между българските и косовските учени.

ПУБЛИКАЦИИ НА АВТОРА

	Title	Publication date	authors	Journal	Volume	Issue	Pages	URL
1	SPECIFICATIONS OF FAMILY BUSINESS IN THE FIELD OF RETAIL	2020	Avni Gashi	Knowledge-International Journal, Vol. 38,5, March 2020, pp.1011-1364	38	5	1011-1364	https://globalimpactfactor.com/knowledge-international-jurnal/
2	ВЛИЈАНИЕТО НА ИНТЕРНЕТ-СИСТЕМИТЕ ЗА ДИСТРИБУЦИЈА НА КВАЛИТЕТОТ НА УСЛУГИТЕ НА ХОТЕЛИТЕ	2009	Авни Гашини	Logos 3 Nr. 3/2009 pp. 126- 148	3	1	126 - 148	https://pjeterbudi.com/logos-3
3	ПОТРЕБАТА ЗА УСОВРЕМЕНУВАЊЕ НА СИСТЕМОТ ЗА УПРАВУВАЊЕ СО ФЛУКТУАЦИЈАТА НА ВРАБОТЕНИТЕ ВО ОРГАНИЗАЦИИТЕ	2011	Авни Гашини	International scientific jurnal "International Review", Belgrade, Vol 1, 2011, pp. 77-84	1	1	77-84	ISBN 978-68-6096-065-2